

Роль сімейного патронату у збереженні біологічної сім'ї

О. Г. Лещенко

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна
Corresponding author. E-mail: leon22a@ukr.net

Paper received 27.01.18; Revised 01.02.18; Accepted for publication 03.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-23>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сутності сімейного патронату як інноваційної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У статті розкрито поняття, принципи, особливості роботи патронатних вихователів з біологічною сім'єю дитини. Проаналізовано нормативно-правові документи щодо функціонування патронатних сімей та надання соціальної підтримки біологічним сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: сімейний патронат, вразливість сім'ї, сім'я у складних життєвих обставинах, соціальне сирітство, патронатний вихователь.

Вступ. Нова послуга патронату над дитиною, що сьогодні активно запроваджується державою, передбачає допомогу дітям, які через складні життєві обставини тимчасово не можуть проживати разом з батьками/законними представниками, надання їм та їх сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини. Новим кроком України до міжнародних стандартів опіки над дітьми є реалізація Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. Основним завданням цього документу визначено забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, запобігання соціальному сирітству, удосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям [7].

В основі важливості збереження біологічної сім'ї головною виступає теорія прив'язаностей Дж. Боулбі, у якій наголошено на важливості встановлення прив'язаностей між дитиною і батьками чи особами, які їх замінюють; забезпеченні зв'язку, стабільних і тривалих стосунків дорослих і дитини для її повноцінного розвитку та формування ідентичності. Поняття «прив'язаність», за Дж. Боулбі, визначається як «взаємний процес створення зв'язку між двома людьми на рівні рефлексів, що зберігається протягом всього життя, навіть якщо люди не живуть разом: зв'язок, який дає відчуття захищеності та безпеки» [11, с. 10]. Саме сім'я є тим середовищем, у якому формується прив'язаність дитини, натомість поза сім'єю встановити її дуже складно. Розвиток прив'язаності дитини до дорослого відбувається за таких умов: ніжність дорослого, доброзичливість, підтримка та підбадьорювання дитини, позитивна реакція на активність та ініціативу дитини тощо. При втраті об'єкта прив'язаності (сім'ї як сфери її формування) у дитини виникає розірвання чи порушення прив'язаності.

Стислий огляд публікацій за темою. Аналіз наукових досліджень свідчить про існування двох основних підходів до роботи з сім'єю: перший підхід спрямований на дослідження соціальної підтримки біологічної сім'ї, її супроводу з метою подолання нею складних життєвих обставин та відновлення її функціонування (в першу чергу, виконання сім'єю виховної функції); за другим підходом вчені досліджують процес деінституціалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування через розвиток сімейних форм влаштування, таких як усиновлення, опіка (піклування) родичів, патронатна та прийомна сім'ї.

Сутність та зміст соціальної підтримки сім'ї, що

перебуває у складних життєвих обставинах, її супроводу досліджували Т. Алексєєнко, А. Кочубей, Д. Райкус, Р. Хьюз, І. Трубавіна, Н. Умарова, І. Грига, Т. Семигіна та ін. Специфіку усиновлення, фостерінгу, сімейних форм виховання дітей-сиріт висвітлено у працях І. Братусь, Н. Мартовицької, О. Романовської та ін.

Дослідження патронату сім'ї як однієї із форм деінституціалізації, спрямованої на надання допомоги родині та задоволення потреб дітей реалізуються багатьма дослідниками (І. Зверева, З. Кияниця, Н. Краснова, Т. Макійчук, В. Мироненко, Ж. Петрочко, Ю. Черновалюк, Л. Шаповал та ін.).

Мета статті – визначити роль сімейного патронату у збереженні біологічної сім'ї.

Матеріали та методи. Для дослідження теоретичних засад функціонування біологічної сім'ї та сімейного патронату були опрацьовані наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених. Використовувались методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Результати та їх обговорення. Спочатку нам слід звернутися до основного поняття. «Сім'я – це мала соціальна група, заснована на офіційному чи громадському шлюбі або кровному спорідненні, члени якої об'єднані сумісним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаєминами, юридичними і моральними зобов'язаннями по відношенню одне до одного, родинними традиціями» [1, с. 454]. Ми вважаємо, що поняття «біологічна сім'я» відображає кровну спорідненість дитини та батьків, коли останні є її генетичними батьками.

Протягом різних етапів розвитку кожна сім'я переживає кризу свого функціонування, що пов'язана з впливом різних обставин: народження і смерть члена сім'ї, інвалідизація, раптова хвороба, зростання та старіння, знаходження нових цінностей. «Криза – це баланс між можливістю розвитку та ризиком виникнення ще більших проблем, зокрема тих, які можуть привести сім'ю до стану вразливості, складних життєвих обставин» [9, с. 56]. Сім'я, яка переживає кризу й не може з нею впоратися, перестає виконувати властиві для неї функції, зокрема функцію соціалізації дітей, матеріальної та морально-психологічної взаємодопомоги.

Вчені З. Кияниця та Ж. Петрочко, розглядаючи сім'ю у період кризи, виділяють поняття «вразливість» як стан незахищеності сім'ї, зумовлений наявністю внутрішніх та/чи зовнішніх факторів ризику,

або появою нових, які порушують баланс і негативно впливають на стан задоволення потреб дитини [9, с. 56]. Критерієм вразливості сім'ї виступає стан задоволення потреб дитини. За цим критерієм, що відображає рівень вразливості сім'ї та ступінь наявних ризиків для її благополуччя і зростання дитини у ній, згідно з З. Кияничею та Ж. Петрошко, виділити такі види сімей: «1) здорова сім'я – здатна забезпечити повною мірою потреби дитини для розвитку і потребує лише загальних послуг (освітніх, медичних); 2) вразлива сім'я – забезпечує базові мінімальні потреби дитини, має достатньо внутрішніх позитивних ресурсів для подолання факторів ризику, проте потребує незначної підтримки; 3) сім'я у складних життєвих обставинах – через вплив складних життєвих обставин частково втратила здатність забезпечувати потреби дитини і потребує комплексного втручання; 4) соціально-небезпечна сім'я – веде асоціальний спосіб існування; перебування дитини в такій сім'ї є вкрай небезпечним, існує загроза для її життя, здоров'я і розвитку, дитина потребує захисту та влаштування в сімейну форму виховання; така сім'я негативно впливає на середовище громади» [9, с. 57].

Наведені етапи виникнення дисфункціональності сім'ї, починаючи із здорової, потім вразливої сім'ї, а також сім'ї, що опинилась у складних життєвих обставинах (у якій, за умов відсутності надання соціальної підтримки, можуть вилучити дітей), вказують на необхідність надання соціальних послуг сім'ї, взяття її під соціальний супровід з метою налагодження виконання нею основних функцій (в першу чергу, виховної). При цьому, зазвичай, діти залишаються в сім'ї.

Соціально-небезпечна сім'я має ризик вилучення дитини через загрозу для її життя та здоров'я. Ознаки такої сім'ї: батьки не належно виконують свої батьківські обов'язки; вчиняється насильство над дітьми або іншими членами родини; дитина стає свідком вчинення насильства; існує загроза життю і здоров'ю дітей. Серед механізмів захисту дітей у критичних ситуаціях є вимушене вилучення дітей з сім'ї, притягнення батьків до адміністративної та кримінальної відповідальності, позбавлення їх батьківських прав. Як результат, спостерігається збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Зрозуміло, що соціально-небезпечна сім'я, з якої було вилучено дітей, у більшості випадків, назавжди втрачає можливість їхнього повернення. Ризик вилучення дитини з сім'ї спостерігається не лише у соціально-небезпечних сім'ях. Так, сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах, змушена віддавати власних дітей в інтернатний заклад через матеріальну неспроможність задовольняти їхні базові потреби. У Національній стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. зазначено, що «...значною є кількість дітей, які проживають у мало-забезпечених сім'ях, що створює ризик влаштування таких дітей до інтернатних закладів за заявою батьків у зв'язку з неспроможністю задовольнити потреби дітей через бідність чи безробіття. Перебування дітей у спеціалізованих закладах розглядається батьками як єдина можливість для їх дитини отримати належну медичну допомогу та освіту» [7].

Патронат сім'ї вважається інноваційною соціаль-

ною послугою із задоволення потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У Сімейному кодексі України, ст. 252 розкрито поняття «патронат над дитиною» – це «тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин» [8]. Патронат над дитиною – професійна комплексна послуга, що передбачає: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилась в складних життєвих обставинах, потребує захисту та отримує його в сім'ї патронатних вихователів, одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування [3, с. 24].

Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини [8].

Важливо також розкрити поняття «сім'я патронатного вихователя» – це «сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі» [5]. «Патронатний вихователь» – це особа, яка на професійній основі здійснює догляд, виховання і розвиток дитини/дітей, влаштованої/них в її сім'ю [10].

Сімейний патронат у системі захисту прав дитини виступає як складова частина стратегії профілактики (деінституалізації); нова комплексна послуга для вразливої сім'ї та дитини; сімейна форма тимчасового влаштування дитини, що потребує захисту; складова механізму прийняття рішення з максимальним урахуванням потреб дитини.

Реалізація діяльності патронатної сім'ї в Україні зумовлена такими нормативно-правовими документами: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Програми підготовки патронатних вихователів», Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» та «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».

У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» розкрито такі питання [5]: основні поняття «патронат над дитиною», «сім'я патронатного вихователя», «патронатний вихователь»; питання укладання договору патронату над дитиною; права дитини, яка влаштовується в сім'ю патронатного вихователя; вимоги до патронатних вихователів, їхні обов'язки; оплата послуг із здійснення патронату над дитиною; захист прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів тощо).

Патронатна форма виховання дітей визначається главою 20 Сімейного кодексу України як система

передачі дітей-сиріт на утримання та виховання в сім'ю патронатного вихователя на підставі договору за визначену з органом опіки та піклування плату [8]. Патронатне виховання визначається як форма влаштування дитини на виховання в сім'ю патронатного вихователя, з обов'язковим розмежуванням прав і обов'язків щодо захисту законних інтересів цієї дитини між батьками, уповноваженою службою та патронатним вихователем [2].

При влаштуванні дітей до патронату важливо розуміти обов'язки патронатних вихователів, що зазначено у 255 статті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Патронатний вихователь зобов'язаний: 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; 3) співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування; 4) забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; 5) сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною [5].

Під час перебування дитини в патронатній сім'ї проводиться робота з реабілітації її біологічної родини, аби повернути дитину в належне сімейне середовище. Така форма виховання дає змогу не влаштувати її в інтернатні заклади, а відразу ж передавати патронатному вихователю до вирішення питання подальшого влаштування.

Слід розкрити такі основні завдання патронатних вихователів [4]: 1) забезпечення догляду, виховання, збереження життя та здоров'я дитини в період її перебування в патронатній сім'ї; 2) соціально-педагогічна підтримка та сприяння медичній, психологічній і соціальній реабілітації дитини; 3) створення умов для підтримки контактів дитини з її біологічними батьками, родичами, окрім випадків, коли це може завдати шкоди життю і здоров'ю дитини; 4) підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в іншу форму сімейного виховання.

Підготовка патронатних вихователів є тривалим та досить відповідальним процесом, що передбачає реалізацію тематичного плану програми підготовки патронатних вихователів.

Однією з тем цієї програми є «Підтримка зв'язків дитини з власною родиною». Підготовка у теоретичній частині включає в себе такі питання [6]: 1) Важливість зв'язків дитини з біологічними батьками, родичами. 2) Концепція сильних сторін у роботі з родиною дитини. 3) Етапи організації зустрічей дитини з батьками, родичами. 4) Особливості підготовки дитини до зустрічей із родиною, шляхи допомоги та підтримки дитини до, під час та після таких зустрічей.

У практичній частині у кандидатів в патронатні вихователі формують такі вміння [6]: допомагати влаштованим дітям зберігати і переосмислювати спогади про свою сім'ю та власне життя, створювати родовідне дерево; аналізувати емоції, які вони переживають, очікуючи зустрічі з близькою для них людиною, порівнювати ці емоції з емоціями дитини; обговорювати

важливість зустрічей з батьками для дитини, спеціалістів соціальних служб, патронатних вихователів; планувати та проводити зустрічі дитини з її батьками та родичами; застосовувати концепцію сильних сторін у роботі з батьками дитини, визначати свої сильні сторони.

Особливістю даної форми влаштування дітей полягає у тому, що виховання дітей в патронатних сім'ях розглядається як праця. Патронатний вихователь отримує від держави гроші на утримання дитини. На відміну від інших форм сімейного влаштування патронатне виховання є найбільш гнучкою формою.

В Україні сьогодні вже існують певні позитивні напрацювання щодо впровадження такої альтернативної форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як патронат над дітьми. Послуга сімейного патронату вперше була запроваджена громадською організацією «Партнерство «Кожній дитині» у 2009 році. Протягом періоду з 2009-2017р.р. 100 дітей було тимчасово влаштовано під патронат. За результатами перебування цих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у патронатних сім'ях, 32 дитини повернулося до біологічних сімей (майже третина!), 32 дитини було усиновлено, 18 дітей влаштовано у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, 10 дітей влаштовано під опіку, 7 дітей продовжували перебувати у патронатних сім'ях (станом на липень 2017 р.) та лише 1 дитина з інвалідністю перебуває у спеціалізованому закладі, проте робота «Партнерства «Кожній дитині» із нею триває.

Це засвідчує ефективність патронатної сім'ї у роботі як з дитиною, так і з її біологічними батьками, результатом чого стає покращення умов у сім'ї та повернення до неї дитини.

Для забезпечення найкращих інтересів дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя, та надання комплексної підтримки у подоланні складних життєвих обставин її батькам або законним представникам створюється міждисциплінарна команда. До складу міждисциплінарної команди в обов'язковому порядку входить патронатний вихователь, працівники центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей.

Висновки. Отже, сімейний патронат як інновація забезпечення права дитини на сім'ю, нова комплексна послуга вразливим сім'ям з дітьми передбачає такі заходи: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів, і водночас надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування. Влаштування дитини в сім'ю патронатних вихователів дає їй можливість уникнути досвіду інституційної опіки (тимчасового влаштування в притулок для дітей/центр соціально-психологічної реабілітації дітей, лікарню), частково відновити особистісний потенціал, отримати досвід позитивних міжособистісних стосунків, ознайомитись і засвоїти нові моделі поведінки, отримати сприятливий досвід життя в сім'ї.

Патронат сім'ї виступає як «швидка допомога», що дозволяє попередити потрапляння дитини в інтернатний заклад та передати її на виховання у професійну патронатну сім'ю, поки фахівці допомагатимуть рідній сім'ї дитини долати складні життєві обставини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [ред.-упоряд. проф. І. Зверева]. 2-ге видання. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
2. Законодавче врегулювання сімейного патронату [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Всеукраїнського порталу національного усиновлення «Сирітству – ні!». – 2014. – Режим доступу: http://sirotstvy.net/press_centre/news/1062.html?pg=8.
3. Макийчук Т. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків // Віче. – 2009. – №6. – С. 24-26.
4. Положення про патронат в Україні – вимога сьогодення [Електронний ресурс] / Офіційний сайт організації SOSChildren'sVillagesUkraine. – Режим доступу: 23.01.2014: <http://sos-ukraine.org/en/node/227>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/936-19>
6. Про затвердження Програми підготовки патронатних вихователів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.08.2017 № 1349 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/documents/2837.html>
7. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року: Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
8. Сімейний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 104 с. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page5>.
9. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрочко. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
10. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичний посібник. / І. Д. Зверева. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
11. Bowlby J. A secure base: Clinical applications of attachment theory. London: Routledge. – 1988. – 203 p.

REFERENCES

1. Encyclopaedia for the specialists of social sphere / [red.-uporiad. prof. I. Zvierieva]. 2-he vydannia. – Kyiv, Simferopol: Universum, 2013. – 536 p.
2. Legislative settlement of foster care [Electronic resource] / Official web-site of the Ukrainian portal of national adoption to "Orphanhood – no!". – 2014. – Access mode: http://sirotstvy.net/press_centre/news/1062.html?pg=8.
3. Makiichuk T. Foster care as one of forms of the modern approach to solve the problems of children-orphan and children deprived parental care // Veche. – 2009. – №6. – P. 24-26.
4. Position about foster care in Ukraine is a requirement of present time [Electronic resource] / Official web-site of organization of SOSChildren'sVillagesUkraine. – Mode: 23.01.2014: <http://sos-ukraine.org/en/node/227>
5. About making alteration to some legislative acts of Ukraine in relation to strengthening of social defence of children and support of families with children: Law of Ukraine from 26.01.2016 № 936 - VIII [Electronic resource]. – Mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/936-19>
6. About claim of Program of preparation of foster parents: Order of Ministry of social policy of Ukraine from 19.08.2017 № 1349 [Electronic resource]. – Mode: <http://www.msp.gov.ua/documents/2837.html>
7. About National strategy of prevention of social orphanhood on a period 2020: Decree of President of Ukraine from Octobers, 22, 2012 № 609/2012 [Electronic resource]. – Mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
8. Domestic Code of Ukraine [Electronic resource]. – H.: LTD. "Odissei", 2004. – 104 p. – access Mode : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page5>.
9. Social work with vulnerable families and children : посіб. in 2th ч.; Ч. I. the Modern reference-points and basic technologies / Z.P. Kyianytsia, Zh.V. Petrochko. – K.: OBNOVA of KOMPANI, 2017. – 256 p.
10. Social accompaniment of families that appeared in difficult life circumstances: methodical manual / I. D. Zvierieva. – K.: Derzhsozsluzhba, 2006. – 104 p.
11. Bowlby J. A secure base: Clinical applications of attachment theory. London: Routledge, 1988. – 203 p.

The role of foster care in maintaining of a biological family

O. G. Leshchenko

Abstract. The article highlights the features of foster care for families who find themselves in difficult situations, which is one of the innovative form of arranging of children-orphan and children deprived parental care. This article presents the definition, principles, features of work of foster parents with a biological family of a child. It has been analyzed the Ukrainian legal documents about the functioning of foster families and social support of biological families in difficult life circumstances.

Keywords: foster care, vulnerability of family, family in difficult life circumstances, social orphanhood, foster parents.

Роль семейного патроната в сохранении биологической семьи

Е. Г. Лещенко

Аннотация. Статья посвящена исследованию семейного патроната как инновационной формы устройства детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. В статье раскрываются понятие, принципы, особенности работы патронатных воспитателей с биологической семьей ребенка. Проанализированы нормативно-правовые документы о функционировании патронатных семей и оказании социальной поддержки биологическим семьям, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах.

Ключевые слова: семейный патронат, уязвимость семьи, семья в сложных жизненных обстоятельствах, социальное сиротство, патронатный воспитатель.